

DEN, KDY DOŠLY PRACHY

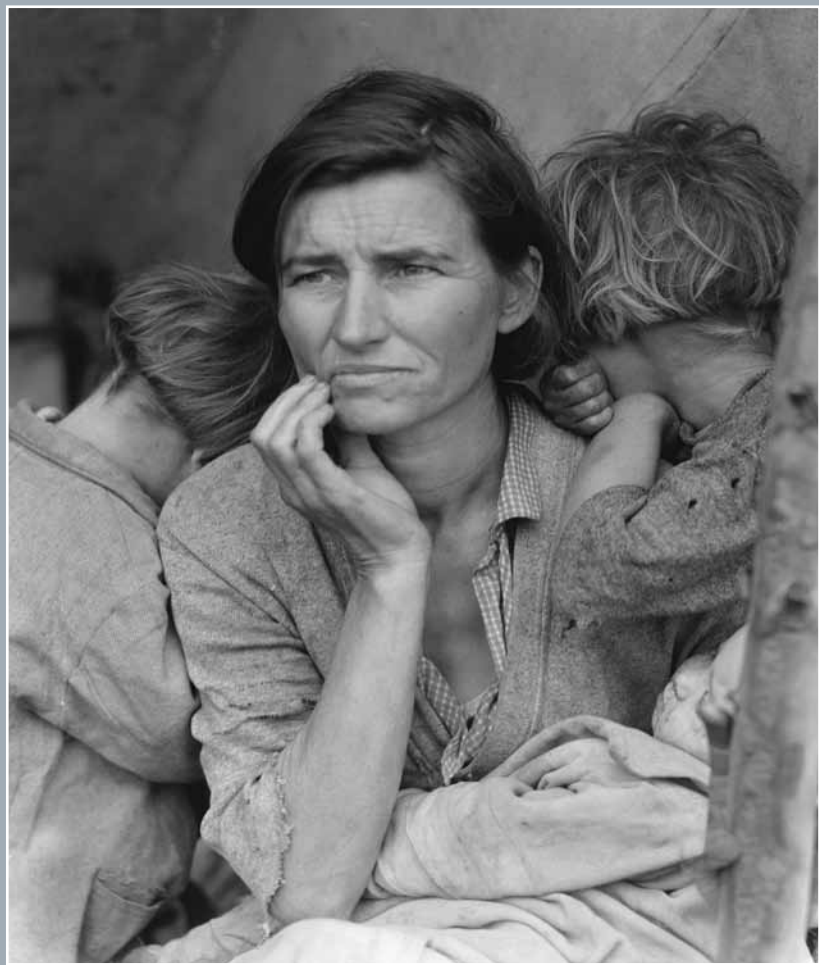


JAK
„VELKÁ KRIZE“
VE 30. LETECH
ZMĚNILA
ŽIVOTY LIDÍ
A NA CO
SE MÁME
PŘIPRAVIT MY



MILAN VODIČKA

PRÁH



MILAN VODIČKA
DEN, KDY DOŠLY PRACHY



JAK VELKÁ KRIZE VE 30. LETECH
ZMĚNILA ŽIVOTY LIDÍ
A NA CO SE MÁME PŘIPRAVIT MY

NAKLADATELSTVÍ PRÁH
2009





DEN, KDY DOŠLY PRACHY

JAK VELKÁ KRIZE
VE 30. LETECH
ZMĚNILA ŽIVOTY LIDÍ
A NA CO SE MÁME
PŘIPRAVIT MY

MILAN VODIČKA

PRÁH

VĚNUJI MAMINCE A TÁTOVI (TOMU S LÍTOSTÍ, ŽE JSEM NEPSAL RYCHLEJI).

Milan Vodička (*1960) si vždycky myslel, že pokud někdy napíše knihu, budou to reportáže ze zahraničí nebo něco o druhé světové válce.

Reportáže proto, že celý život pracuje jako novinář v MF DNES, kde píše především o dění ve světě. Jeho práce ho zavedla do nejnemožnějších míst na světě od severního pólu až po Pentagon, kde byl zrovna ve chvíli, kdy tam 11. září 2001 explodovalo unesené letadlo.

Druhý nápad plynul z toho, že ačkoliv miluje a hlítá veškerou literaturu, jeho favoritkou je anglosaská literatura faktu a druhá světová válka.

Nakonec přišla krize a všechno bylo jinak.

Za zmínku možná stojí i skutečnost, že zatímco pracoval na knize, kterou držíte v ruce, stačil napsat komentáře pro noviny, jako jsou *New York Times*, *Wall Street Journal* a *Edmonton Journal*.

PŘEDMLUVA

Cože?! Američané že měli dřevěné peníze? Nevěřil jsem svým očím. Takhle informace mě šokovala a způsobila, že držíte v ruce tuto knihu.

Právě se začalo mluvit o nové hospodářské krizi a mě náhle zajímalo, jak vlastně vypadala ta velká, ve 30. letech minulého století. Říkal jsem si, že kdybychom vydolovali nějaké tehdejší zkušenosti, mohli bychom být chytřejší a lépe připraveni. Koneckonců, jak říkal Rudolf Hrušínský v jedné své filmové roli, člověk má vědět, do čeho jde.

Začal jsem hledat podklady pro běžný článek do novin. Jenže dřevěné peníze všechno změnily. Zavětril jsem. A vyrazil jsem na fascinující cestu časem až do let, o nichž nevíme vůbec nic.

To míním zcela vážně. Všichni umíme vysvětlit, proč krize vznikla (jen ekonomové se u toho ještě dnes do krve pohádají), víme, že byli nezaměstnaní, lidé stáli ve frontách na polévku a že krize vynesla nahoru Hitlera, tudíž byla předehrou války. To je asi tak všechno.

Ta krize nás totiž vůbec nezajímala, protože ji absolutně přebila druhá světová válka jako nesrovnatelně děsivější zkušenost.

Vůbec proto nevíme, jak lidé tu dobu prožívali. Historie každodennosti 30. let je pro nás téměř neznámá věc.

Dobře je to vidět na Československu. Co víte o krizi? Byli nezaměstnaní, byly žebračky, lidé bydleli v jeskyních a někde se střílelo do stávkujících. Tenhle obraz předestíraný od roku 1948 je velmi plochý. Co si ti lidé tehdy mysleli, jak žili, čím se živili, na co stonali? Co to udělalo s jejich sebevědomím a čím se bavili? A nejen to. Napadlo vás někdy, co dělali ti, kteří měli práci, a proč na dokumentárních záběrech z té doby vidíte ulice plné aut a fotbalové stadiony plné diváků? Život měl tehdy mnohem víc vrstev.

Nejdříve mě k těm lidem a jejich osudům přivedly dřevěné peníze. Byly tak neuvěřitelné. Říkal jsem si, že takhle doba možná stojí za prozkoumání. Začal jsem se vrtat hlouběji a hlouběji a dozvídal se, že krize změnila všechno: od sebevědomí mužů (protože jim dokonce vykastrovala psychiku) přes způsob vydělávání peněz (tehdy

se zrodil skutečný supermarket i marketingové postupy, jaké známe i dnes) až po sex. Vytvořila teenagery, ovlivnila způsob jízdy autem i způsob zábavy.

Ukázalo se, že to byla fascinující a dynamická doba plná zajímavých, dojemných, ale i inspirujících příběhů konkrétních lidí. Mnozí opravdu trpěli. Abych se k nim dostal, musel jsem „vrtat“ opravdu hluboko. Byl jsem přitom odkázán na spoustu lidí.

Profesor Jiří Musil má v hlavě snad každou statistiku, s níž se za život setkal (a ty, které tam nemá, najde do tří minut). Profesor Vlastislav Lacina byl na telefonu kdykoliv, když jsem se ztratil v houštině předválečné ekonomiky. Americké kulturní centrum v Praze, stejně jako Karel Říha, lékař z Houstonu, a Jana Sehnálková, česká amerikanistka, mi pomáhali obstarat knihy, až jsem jich měl na stole desítky. Sociologové Hynek Jeřábek a Aleš Sekot mě zásobili studiemi. Nejen oni. Měl jsem pocit, že můžu napsat e-mail na konec světa a můžu počítat s odpovědí. Z amerických médií mi vyhledávali a posílali články staré 70 let a varšavský profesor Antoni Sulek, který o mně v životě neslyšel, mě zásoboval téměř tak, jako kdyby chtěl do Prahy přemístit svůj archiv.

Těch lidí bylo opravdu mnoho, třeba ředitel Státního okresního archivu v Pelhřimově pan Zdeněk Martínek. A „můj“ redaktor Vladislav Dudák, který citlivě zacházel s rukopisem i mým egem.

Jestli chci někomu zvláště poděkovat, je to moje žena Olga, která trpělivě snášela, že náš dům byl plný knih a papírů, až to vypadalo jako při malování, a přesto po mně ještě všechno četla. A taky mamince, která kupodivu vůbec nic nenamítala, když jsme jí přijeli gratulovat k narozeninám a já se, jakmile jsem jí předal kytici, zavřel s notebookem na dva dny v dětském pokoji. Nejenže neprotestovala, ale ještě mi vymyslela skvělou kapitolu.

Uděluji rovněž vyznamenání za odvalu nakladateli Martinu Vopěnkovi, který „do toho šel“, přestože mě varoval, že „nic o době před válkou se vůbec nečte“.

Teď je na vás, abyste mu poopravili názor. Já jsem dělal, co jsem mohl. Skromně doufám, že to poznáte.

Milan Vodička





AMERIKA PO KRK V KRIZI

„AMERIKU UŽ NELZE ZACHRÁNIT“

„Je tady nejhustší mlha pesimismu, jakou jsem kdy dýchal,“ přiznal československý velvyslanec Štefan Osuský v říjnu 1930 poté, co Společnost národů nenašla použitelný plán na zastavení světové krize.

Ale mělo být ještě hůř. V New Yorku přišel znovu vhod chudobinec pro milionáře. Ve své závěti ho nechal postavit jeden magnát pro boháče, kteří přijdou o všechno. Včerejší milionáři měli být ušetřeni potupy sdílet nedostatek se skutečnými chudáky.

Uskrovňoval se kdekdo. Noviny odpojovaly elektrické hodiny, aby ušetřily za proud. Papírny nutily zaměstnance, aby používali odřezky místo toaletního papíru. Ocelárny Bethlehem Steel propustily v jedné pobočce šest tisíc ze sedmi a půl tisíc zaměstnanců, vystěhovaly je z domů a ty pak zbouraly, aby ušetřily na dani z nemovitosti.

Chicago, které ovládli gangsteři a před několika desetiletími úplně sežehl velký požár, propouštělo policisty a hasiče. Ale i další města posílala zaměstnance na dlažbu, úplně přestala kupovat knihy do knihoven a střílela zvířata v zoologických zahradách, aby měla na podpory v nezaměstnanosti.

V New Yorku mizely z ulic taxíky a více než polovina divadel na Broadwayi zůstala v sezóně roku 1931 zavřená. Lidé, kteří ještě nedávno byli majetní, přestali dávat příspěvky na charitu, a někteří dokonce psali ponížené dopisy, v nichž prosili o vrácení loňských příspěvků.

Za první dva roky přibyla v sirotčincích polovina dětí. Ze dvou milionů Američanů se stali tuláci, kteří cestovali za prací napříč zemí. V Brooklynu zatklí pro potulku inženýra, který předtím pracoval jako odborný expert pro vlády Panamy, Číny a Venezuely.

Mezi tuláky bylo asi čtvrt milionu dětí bez rodičů.

„Nikdo zatím nehladověl,“ prohlásil prezident Herbert Hoover. Avšak nemocnice hlásily případy úmrtí na podvýživu a vládní

úředníci posílali do Washingtonu pochmurné postřehy. „Už jste někdy viděli, jak se dospělí nekontrolovaně třesou, protože týdný hladoví, aby jejich děti měly co jíst?“ napsala sociální pracovnice Lillian Waldová. Jiný úředník popisoval, jak otcové během večere, která je jediným jídlem dne, postávají na nároží, zatímco děti jedí. Stáli tam z obavy, aby nesnědli víc, než byl jejich díl.

Ti, kteří jíst mohli, se za to privilegium téměř styděli. Princetonská univerzita posílala zbytky z jídelny nezaměstnaným. Jakýsi John Nichols z Oklahomské plynárenské společnosti vypracoval detailní plán, jak nakrmit Ameriku, a poslal ho do Bílého domu. Základem bylo rozmístit po celé zemi pětice kontejnerů s nápisy „Maso“, „Fazole“, „Brambory“, „Chléb“ a „Různé“, kam by lidé nosili jídlo. Zní to naivně, ale tehdy byla jiná doba. Na newyorských nádražích kdosi rozestavil koše, kam ráno cestující z předměstí dávali zeleninu, kterou začali pěstovat na zahrádkách. Před dveřmi domů hospodyně běžně odkládaly sendviče.

Bylo normální, že večer někdo zaťukal a zeptal se, zda nezbylo něco od večere. Mohli se tak potkat staří známí. „Bezdomovec, který za tmy zaklepal na dveře,“ poznamenal tehdy *New York Times*, „mohl být týž muž, který vám před časem ochotně schválil úvěr v bance, psal komentáře do vašich novin nebo byl viceprezidentem velké realitní kanceláře.“

Nakonec i Hoover pochopil, že přestřelil. Když rybařil se svým přítelem ve Skalnatých horách, přišel do jejich tábořiště muž a dovedl ho do chatrče, kde leželo mrtvé dítě a dalších sedm bylo na prahu smrti hladem. Hoover odvezl děti do nemocnice a po několika telefonických hovorech získal pro rodinu 3 030 dolarů.

Zdálo se, že se země zastavuje. Na vrcholu krize shořelo v Americe víc domů, než kolik jich bylo postaveno. Nebyl za tím nějaký kolektivní záchvat pyromanie, ale prostý fakt, že stavebnictví téměř usnulo. Ve dvacátých letech kupovaly americké železnice průměrně 1 200 lokomotiv ročně. Roku 1932 nekoupily ani jednu. Conrad Hilton ve svých hotelích uzavřel celá patra, aby ušetřil za topení, odstranil telefony z pokojů, aby ušetřil poplatek patnáct centů, a oznámil zaměstnancům, že mají šetřit s dopisními papíry. V celém New Yorku lidé odhlašovali sedmatřicet tisíc telefonů ročně.

Now — FOLKS WHO LIVE NEAR
WEST 72ND STREET
 HAVE THEIR OWN **PERSONAL FINANCE CO.**
 208-210 WEST 72ND STREET
 JUST WEST OF BROADWAY
MANHATTAN — N. Y. C.
 PHONE — ENdicott 2-6020

LOANS
 UP TO
\$300

EVERYBODY 

NEEDS MONEY
at some time or other

LOANS TO EVERYONE

People from every walk of life borrow here ... the working man and his boss, the merchant, the clerk, the doctor, the housewife. We will gladly lend you up to \$300, if you are earning a salary and have a good credit standing. You can have the cash in 24 to 48 hours. Easy monthly repayments, based upon your earnings, may be spread over 6, 10, 15 or 20 months.

4 LOAN PLANS
 . . .
20 REPAYMENT PLANS

Come in ... write ... or phone




Krize za pár let vymazala ekonomický vzestup, kterého Amerika dosáhla během dvou generací. Produkce obilí klesla na úroveň roku 1899. Ocelářství mělo okamžiky, kdy produkovalo jen na dvanáct procent. Ceny v zemědělství byly tak nízké, že farmáři nechali hnit úrodu na polích nebo ji používali jako topivo. Jeden muž z Minnesoty přivezl kamsi nákladák plný ovci, a když dostal

šek, zjistil, že na tomhle obchodě prodělal sedmatřicet centů. Doprava byla dražší než ovce. Pytel kukuřice v Iowě byl levnější než balíček žvýkaček.

Se vším to šlo od deseti k pěti. A platilo to doslova. Národní důchod, který v roce 1929 dělal 81 miliard dolarů, se scvrkl na 68 miliard o rok později a v roce 1932 to už bylo dokonce jen 42 miliard. Odhadované bohatství Ameriky, součet hodnoty veškerého vlastnictví, se snížilo ze 365 miliard na 231 miliard. Většina továren rezivěla, protože nebyla využívána nebo nezbyvaly peníze na obnovu. Zkrachovalo pětáosmdesát tisíc firem, při pádech tisíců bank zmizelo devět milionů účtů, na nichž lidé ztratili tři a čtvrt miliardy dolarů. Ve městě Muncia v Indianě, které sociologové pojmenovali Middletown, cosi jako Průměrovce, poklesl v nejhorších dobách obchod se stavebninami a dřevem o pětáosmdesát procent – stejně jako prodej šperků. Prodejny nábytku a cukrárny ztratily sedmdesát procent tržeb a restaurace šedesát procent.

„Když mnoho lidí přichází o práci,“ prohlásil ve snad nejhlupejší větě krize bývalý prezident Calvin Coolidge, „výsledkem je nezaměstnanost.“ Tři roky po krachu na newyorské burze zůstal každý třetí Američan bez příjmu. Polovina pracovních sil byla nezaměstnaná nebo částečně zaměstnaná. Přinejmenším každý čtvrtý muž nemohl najít dlouhodobě práci. Ulicemi New Yorku kráčel milion nezaměstnaných, přes půl milionu jich bylo v Chicagu. V Clevelandu byla bez místa polovina mužů a v Toledo ve státě Ohio skoro osmdesát procent.

Historiky, jak lidé hledali práci, patřily k dobovému folklóru. Vyprávěly se příběhy o mužích, kteří zakládali lesní požáry, aby si vydělali při jejich hašení. Další byla o majiteli agentury na zprostředkování práce, který sám přijal první nabídku, jež do kanceláře došla. Muž z Arkansasu ušel pěšky při hledání práce skoro patnáct set kilometrů. Profesoři jezdili za volantem taxíků. Newyorské obchodní domy požadovaly, aby obsluha výtahu měla vysokoškolský diplom. Když někdo chtěl mít za poslíčka architekta, nebyl problém ho získat. A když sovětská obchodní společnost Armtorg otiskla v newyorských novinách inzerát, že hledá odborníky na práci v SSSR, hlásilo se 350 lidí denně.

V Detroitu čekali muži u bran automobilek celé noci. Když mrzlo, obalovali si nohy pytli. Také zapalovali ohně, takže v září plamenů vypadali jako ležení nějaké středověké armády. Skoro to sedí. Když se v roce 1932 kdosi zeptal ekonoma Johna Maynarda Keynesa, jestli už v minulosti bylo něco podobného jako tato krize, odpověděl: „Ano. Říkalo se tomu doba temna, nastalo to po pádu říše římské a trvalo to čtyři sta let.“

I mravy tomu občas odpovídaly. „Vstával jsem v pět a zamířil jsem k nábřeží. Před branou Sprecklesova cukrovaru byla asi tisícovka mužů. A všichni sakra dobře věděli, že najmou tak tři nebo čtyři,“ vzpomínal Ed Poulsen, jenž v té době žil v San Francisku. „Pak někdo vylezl se dvěma Pinkertonovými bezpečáky. 'Potřebuju dva chlapy k lince a dva do jámy.' Tisíc chlapů se začalo rvát jako smečka aljašských psů, aby se tam dostali...“

Vládní pracovnice Louise Armstrongová popsala, jak se skupina asi padesáti mužů pere o sud s odpadky u zadního vchodu nějaké chicagské restaurace.

A chicagský starosta českého původu Anton (Antonín) Čermák věděl, co z toho plyne. Když město v podstatě zbankrotovalo, řekl zákonodárcům státu Illinois: „Než zavřete vývařovny pro nezaměstnané a noclehárny, povolte armádu.“

Nijak nepřeháněl. Dnes už jsme zapomněli, jak blízko měla Amerika k revoltě. Londýnská pojišťovna Lloyd už delší dobu dělala obrovské obchody, neboť Američané u ní uzavírali pojistky pro případ občanských nepokojů a bouří nezaměstnaných.

Když Ameriku přebíral prezident Franklin D. Roosevelt, ekonomická páteř země byla téměř zlomena. Burzy v New Yorku a v Chicagu byly zavřené. Dvaatřicet států uzavřelo banky a Texas omezil výběry jen na deset dolarů.

Armáda se tajně stahovala k velkým městům a záložní důstojníci připravovali plány, aby mohli vystoupit v případě nepokojů. Ve městech jako Chicagu si lidé zaměstnaní v centru vybírali únikové cesty pro případ, že při hromadných výtržnostech budou odříznuty ulice na předměstí a vlakové spoje. Bohatí lidé z venkova, kteří vždy trávili zimu ve městech, tam na konci roku 1932 odmítali jezdit, přestože jim hotely posílaly osobní

dopisy. Místo toho si opatřovali samopaly. A obyvatelé města Muncie si dělali zásoby svíček pro případ, až „někdo“ strhne elektrické vedení.

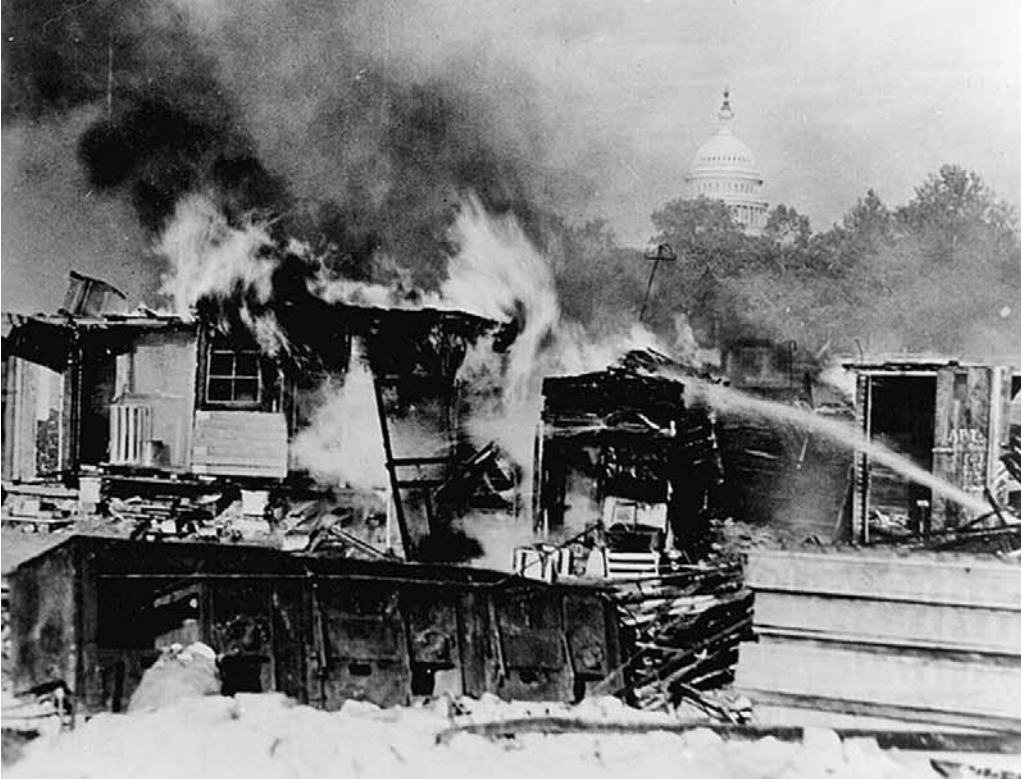
Byly to takové doby, že manželka budoucího prezidenta Eleanor Rooseveltová prohlásila: „Ameriku už nelze zachránit.“

Ale nic se nestalo, protože nezaměstnaní dávali vinu především sobě. „Věřili, že je to jejich chyba, protože každý nese zodpovědnost sám za sebe,“ řekl newyorský psychiatr David Rossman. „Každý víceméně přijal svou roli a vinil sám sebe z neschopnosti, nedostatku vloh nebo štěstí. Proto byli zticha. Brali to jako osobní selhání a styděli se.“

Lidé byli deprimovaní, protože pochybovali sami o sobě a svých schopnostech. Bylo to jako epidemie. Mnozí jim vysvětlovali krizi jako trest shůry. Podle některých za to mohl hříšný přepych jako vodovod a splachovací záchod, jiní přísahali, že za to může „všeobecný úpadek mravů“, nečestnost, mrhání a neřizení se boží vůlí. Další se drželi víc při zemi a vinili ze všeho život nad poměry. „Kdybych si býval nekoupil to ojeté auto... kdybych si býval nekoupil to druhé rádio,“ říkávalo se.

Lidé dokonce zaháněli krizi jako nějakou smrtku. Průvody kráčely za figurínami s nápisem „Krise“ kolem krku a pak je upalovaly. V Bostonu ji naložili na loď a vyvezli na moře. V Norfolku ve státě Virginia nosili ulicemi figuríny nazvané „Neštěstí“, „Pesimismus“ a „Krise“, které potom lynčovali, dali do rakví a hodili do moře. V New Yorku při otevírání nové trasy metra oběsili figurínu jménem „Stará krizovka“.

Byla to napůl zábava. Ale na stejných ulicích začínal drsný život. Lidé si museli stoupnout do řady na podporu a někdy i na polévku. Bylo to pro ně osobní ponížení, které nemohli překousnout, protože Amerika věří, že každý, kdo si chce vážit sebe sama, se musí umět postarat sám o sebe. „Nechtěl jsem jít na podporu,“ vzpomínal Ben Issacs, který na počátku krize prodával oděvy. „Věřte mi, když jsem pro ni měl jít, tekly mi slzy z očí. Nedokázal jsem se srovnat s tím, že беру peníze za nic. Spousty lidí kvůli téhle pohaně spáchaly sebevraždu. Mnohokrát jsem na to myslel taky. Kdybych neměl děti, tak nevím.“



Byl to typický americký postoj. Sherwood Anderson popisoval, jak podivně reagovali lidé, kteří stáli frontu před jednou suterénní vývažovnou pro chudé. Jeden muž přišel celkem třikrát, než spolkl svoji hrdost a vstoupil. „Nejsem tady kvůli jídlu,“ vysvětloval Andersenovi, který se ho vůbec na nic neptal. „Přišel jsem hledat přítele.“ Nebo mladá žena, která se ho zeptala, kde je vchod. „Nechci žádnou polévku,“ ujišťovala ho sama od sebe. „Chci jen pozdravit své kamarády, které tady pracují.“

Divné chování pro divný svět, v němž logika neměla místo. Kvůli krizi naposledy ve své historii zaútočila americká kavalerie na koních a se šavlemi – paradoxně proti válečným veteránům, kteří za Ameriku prolévají krev za světové války. Ti napochodovali do Washingtonu, aby jim vláda proplatila jejich důchody hned, a ne až v roce 1945, jak bylo dohodnuto. Celé akci mimochodem velel generál MacArthur, jeho pobočníkem byl major Eisenhower a kavalerii vedl major Patton.

Stejně paradoxně museli svědčit ve prospěch „kapitalistů“ sovětsí inženýři, kteří se přichomýtlí k největšímu masakru v době krize v Americe. Při demonstraci u bran Fordovy továrny bylo zabito několik dělníků a část ze čtyřiceti Sovětů, kteří byli u Forda na zkušence, dosvědčila, že ostraha továrny jednala v sebeobraně.

Byly to časy, kdy „drahé gobelíny, šperky, vzácné tisky, starožitnosti, a dokonce hrady byly tak levné, že si je poprvé mohla dovolit rodina s příjmy 100 000 dolarů“, jak spočítal časopis *Fortune*.

Všechno zlevnilo. Dámské punčochy, které se prodávaly za 1,95 dolaru, stály už jen 87 centů. Hotel Ritz už nechtěl za pokoj osm dolarů, ale šest – stejně jako nově otevřený Waldorf. Mimochodem, jejich restaurace byly v čase oběda úplně prázdné, takže někde museli propustit i muzikanty. Ale všechno bylo levné. Dokonce tak, že fotoreportéři listu *The Detroit Free Press* si mohli společně koupit stádo koní na pólo.

Pro ty bez peněz byl však život nekřesťansky drahý. Jenom v roce 1932 bylo nuceně vystěhováno 273 000 rodin, které nemohly platit nájem nebo přišly o domy. Podobně na tom byli farmáři. V dubnu byla takto za jediný den prodána čtvrtina státu Mississippi. Někde se při dražbách místní spojili a odstrašili případné zájemce, takže původní majitel si svoji farmu vydražil za pár centů zpět. Ale jinde lidé balili a mizeli do nejistoty.

Chicagský soudce Samuel Keller rozhodoval spory mezi majiteli a nájemníky. Měl neuvěřitelných čtyři sta případů denně. „Bylo nabito, lidé omdlávali a brečeli: 'Kam mám jít!?' Jedna žena se třemi dětmi, z toho s jedním v náručí, musela přejít celé město. Neměla na odvoz ani na obhájce. Jak byli zoufalí a vystrašení... Lidé jako ona měli pět dní – buď zaplatí, nebo musí jít. Ale já jsem je nemohl vyhodit. Tak jsem ohýbal zákon po svém. Řekl jsem, že pět dní je minimum, a dal jsem jim deset dnů. Pak třicet.“

Nucených vystěhování bylo tolik, že o nich vznikaly vtipy. „Kdo byla ta žena, se kterou jsi seděl včera na té kavárenské zahrádce?“ „To byla moje manželka. A nebyla to kavárna, ale náš nábytek.“

Problémy s bydlením měli i bohatí. Některé z nejlepších adres v zemi byly prázdné. O luxusní byty a domy v New Yorku nebyl zájem. Byly tmavé a před nimi nápis „K pronajmutí“.

Také mrakodrapy už nezářily do tmy. Dokonce v přízemí nového falického symbolu New Yorku, budovy Empire State Building, byla pronajata jen třetina obchodů. Mezi dvačtyřicátým a sedmašedesátým patrem nejezdily výtahy. Bylo tam prázdno.

Bylo obtížné být i boháčem. „Bylo by nemoudré ukazovat tohle léto Korzára, když kolem je tolik utrpení a hladu,“ vysvětloval bankéř J. P. Morgan svému příteli, proč v roce 1931 nevytáhl svoji luxusní jachtu.

A samozřejmě bylo obtížné být chudákem. Spisovatel John Dos Passos líčil, jak každé ráno chodil k moři sbírat naplavené dřevo na topení a pak rybařil, aby bylo co jíst. Dělal to celé měsíce. Jeden bývalý vydavatelský boss lovil králíky, aby uživil rodinu.

Vypukla nová zlatá horečka. Na místech, kde se před desítkami let těžilo zlato a stříbro, se objevili prospektoři. „Byla to spíš výmluva, abychom měli důvod žít levně mimo město,“ řekl zlatokop Eric Sevareid, jinak propuštěný námořník.

Havíři v Appalačském pohoří si přivlastnili uhlí a založili vlastní organizaci, Svaz horníků antracitu, v jejichž stanovách vysvětlovali, že musí uhlí krást, „aby udrželi vlka dál ode dveří“. Desetina uhlí, které se prodalo v New Yorku, pocházela od nich.

Někteří nezaměstnaní byli až dojemně podnikaví. Lidé na podpoře doslova hladověli, aby ušetřili peníze na vlastní malý podnik. Pět milionů si koupilo knihu *Přemýšlej a zbohatni*. Velké firmy je přesvědčovaly, aby si otevírali kadeřnictví, salóny krásy, občůdky s potravinami, benzinové stanice. Tím přicházeli o své úspory, protože v té době měli málo šancí. Velké firmy na tom ale vydělávaly, protože jim prodaly vybavení.

Někteří prodejci biblí, mýdla, vysavačů či triček byli tak neodbytní, až jim mnohá města vydávala licence a brala otisky prstů, aby je tak odradila. Když to nepomohlo, radní po nich vyžadovali pozvání od konkrétního zákazníka. I to se dalo obejít: vydaly jim ho ochotně hotely za to, že u nich přespí.

Někteří v tomhle dramatickém dostihu prohráli. „Dnes je to týden, co můj bratr, totálně zlomený dlouhým a marným hledáním zaměstnání, přišel do opuštěného pokoje v ošumělém texaském hotelu a vystřelil si mozek z hlavy,“ začínal článek v časopise

The New Republic. „Po téměř třiceti letech práce univerzitního profesora jsem měl velké potíže sehnat peníze, abych mohl zaplatit skromný pohřeb, který by byl důstojný džentlmena, jakým můj bratr byl,“ dodal anonymní autor.

Jiní bojovali dál. Byli k poznání podle toho, že vycházeli ráno jakoby dřív z domova, ale pak seděli na lavičkách a s tužkou v ruce prohlíželi inzeráty. Jejich obleky byly však stále obnošenější a světlo v očích vyhaslejší.

„Krise, to byl způsob života,“ řekla později chicagská učitelka Elsa Ponsellová. „Myslela jsem, že to takhle bude už pořád. Že budeme už navždy žít ve strachu o práci. Tehdy jsem pochopila, co je to strach.“

Arthur Robertson, z něhož se později stal úspěšný podnikatel, si po letech vzpomněl, jak mu kamarád v záchvatu beznaděje řekl: „Jestli to takhle půjde dál, tak budeme muset jít žebrať.“ „Žebrať?“ odpověděl jsem. „Ale copak bude ještě u koho?“



DEN, KDY DOŠLY PRACHY

Toto je příběh z doby, kdy Amerika byla na pokraji kolapsu a kdy se mluvilo o revoluci.

Obchodní cestující přespal v hotýlku na malém městě a ráno řekl důležitě recepčnímu: „Mám u sebe víc peněz, než je zdrávo. Je to sto dolarů. Mohl byste mi je tady schovat? Přespím ještě jednu noc a pak zaplatím celý účet.“

Žádný problém. Recepční uložil stovku do sejfu a napsal stvrzenku. Pak přišel kuchař a bouchl pěstí do pultu, protože mu hotel dlužil plat. Recepční odemkl sejf a dal mu stodolarovku. Kuchař šel a zaplatil nájem. Majitel domu byl rád, že má konečně hotové peníze, protože mohl splatit dluh, který měl u právníka. I ten měl radost, protože dlužil stovku doktorovi. A jelikož doktor dlužil hotelu, bankovku tam donesl. A tak se odpoledne tatáž stodolarovka octla opět na svém místě v sejfu.

Obchodní cestující přišel, vyzvedl si stodolarovku a zapálil si s ní doutník. Zkoprnělému recepčnímu řekl: „Byla stejně falešná. Nechal jsem ji tady, aby si všichni mysleli, že mám spoustu peněz. Znamená to, že prodávám dobré zboží.“ Klasická historka z let krize. Možná i pravdivá. Přesně odpovídá tomu, co se dělo.

Ne proto, že by se města hemžila hochštaplery. Ale proto, že se platilo penězi, které neexistovaly. – Byly ze dřeva, rybí kůže nebo z lastur. Někde je tiskli na papír jako poukázky, někde na kůži.

Nejznámější z nich bylo Tenino. Tohle jméno zní italsky, ale je to hnízdo ve státě Washington. Tři tisíce obyvatel, Pacifik za rohem. Jedna banka. Když se položila, najednou nebyly dolary. A tak vydavatel místních novin Donald Major shromáždil skupinu místní honorace, která vydala vlastní měnu. Dřevěnou. Jednoduše dali vyrobit dolary z překližky. Tyhle peníze nebyly kryté zlatem, ale penězi, které místní občané dali dohromady.

Dřevěné dolary. Bláznivý nápad? Ale kdepak. Američané jsou vynalézavý národ, a tak nakonec náhražkami peněz platil milion lidí ve sto čtyřiceti městech a devětadvaceti státech. – V městečku

South Bend měli peníze vyřezané z cedrového dřeva, v Ilwacu měli „lososí“ dolary a ve městě Raymond „ústřičné“.

Někde neměli ani dolary, ani náhražky. Obchodovali jako v době kamenné. Vejce za benzín, benzín za ostříhání, ostříhání za dva páry ponožek. Brambory za polena do kamen a polena za vejce.

V New Yorku se chodilo do divadel s pytlíkem mrkve, pomerančů nebo s hlávkou zelí. To jste dali do pokladny a dostali jste lístek. Herci byli rádi.

V novinách se objevovaly inzeráty typu „Vyměním pánský zimník, zachovalý, za lesní roh“.

Na Ohijské státní univerzitě používali studenti jako měnu cigarety. Školy často braly jako školné vejce nebo pytle s uhlím. Farmáři platili u doktora jídlem a někdy se stávalo, že pacientova rodina odpracovala účet v domě lékaře nebo zubaře.

Amerika měla totiž ošklivý problém. Nebyly dolary. Organismu docházela krev. Banky se pokládaly jako obilí ve žních. Ameriku postihly tři vlny bankovních krizí. A tak třicáté roky nepřežilo téměř deset tisíc bank. Jedna třetina prostě zkrachovala.

Lidé bankám nevěřili a bankéře srdečně nenáviděli. „Ne aby ses prořekl před mámou. Ona si myslí, že hraju na klavír v bordelu,“ upozorňuje mladý muž v jednom dobovém vtipu přítele. „Kdyby se dozvěděla, že pracuju ve skutečnosti v bance, asi by tu hanbu nepřežila.“

„Radši budeme mít doma parchanta než tohle,“ křičí matka na svou dceru, která jí právě řekla, že čeká dítě s bankéřem. Prý se to opravdu stalo, psalo se o tom v Británii.

A jeden senátor za stát Virginia prohlásil ve vtipné parodii na rasistické příběhy z Jihu: „Jeden bankéř tam u nás se pokusil oženit s bílou ženou, ale dav ho zlynčoval.“

Špatná pověst bank byla do značné míry zasloužená. Zoufalí bankéři dělali zoufalé věci. Ředitel banky ve městě Columbus ve státě Nové Mexiko se dozvěděl, že jedné místní vdově vyplatí mexická vláda po letech odškodnění za to, že mexický lupič Pancho Villa v roce 1916 při nájezdu přes hranice zabil jejího muže. Bylo to deset tisíc dolarů, a to tehdy byly záchranné peníze. Ředitel vdovu osobně přesvědčil, aby je uložila u něj – a druhý den ráno už banka měla zavřeno navždy.



Vlna bankrotů se šířila zemí jako préríjní požár. V prosinci 1933 to vypadalo, jako kdyby banky zasáhla epidemie eboly. Bankéři se zakopávali v posledním pásmu obrany a už vůbec nepůjčovali peníze, aby měli co největší zásoby, až se přirítí dav hromadně vybírat vklady. A to se dělo často. Běžný obrázek té doby byl rychle jedoucí vůz doprovázený ochrankou. Převážel hotovost z jedné pobočky do druhé, aby si lidé mohli vybrat vklady. Věřili, že se zrovna ta jejich banka hroutí – a kdyby nepřišla výpomoc, asi by se to kvůli nim opravdu stalo.

Protože nebyly dolary, Amerika se dusila. Celá města zůstala bez hotovosti. Lidé sice pracovali, ale plat dostávali v šecích. Ty si neměli kde vyměnit, a tak vlastně zůstali bez prostředků.

Nebyly peníze na podporu v nezaměstnanosti. Místní tiskárny místo novin narychlo tiskly peněžní poukázky. Když pašeráci alkoholu ve městě Toledo souhlasili, že je budou brát, jako by to byly skutečné peníze, noviny to oznamovaly jako důležitou zprávu.

Vypadalo to, že systém už upadá do stavu klinické smrti. – Byla to absolutní ztráta důvěry v dolar. Města na jihu jako Richmond, Atlanta nebo Savannah začala tisknout vlastní měnu.

Lidé stahovali peníze z bank a chtěli hlavně zlaté mince. Ukládali je do plechovek od mouky a zakopávali je na zahradě nebo pod podlahou. Muž v Bostonu je vkládal do skořápek od vlašských ořechů, které poté lepil dohromady. Jiní lidé zakopávali plechovky v noci v lese, pušku hned po ruce.

Boháči to řešili elegantněji. Posílali zlaté mince loděmi do Evropy. „Každý parník, který teď vyplouvá z New Yorku, veze na palubě zlatý poklad,“ napsal v únoru 1934 *New York Times*.

Papírové peníze jako by najednou ztratily hodnotu. Finanční poradce Roger Babson radil svým klientům: „Diamanty jsou teď nejlepší. Můžete je dobře přenášet. Ukryjete je třeba v šatech, to v případě, kdyby něco vypuklo.“

Ale kdo měl hotovost v bankovkách, také neponechával věci náhodě. Lidé schovávali peníze s takovou vynalézavostí, že už je třeba nikdy nenašli. Při demolicích v šedesátých letech nacházeli dělníci v rozvalených zdech skrýše s dolary.

Američané vkládali bankovky mezi stránky knížek a ty pak slepili dohromady. Zastrkávali je zezadu za obrazy, ale také je stočili do ruličky a zasunuli do řídítek svých jízdnicích kol. Jeden muž nalepil peníze pod peří svého papouška. Jeden učitel se zeptal žáka, proč se pořád drbe na zádech, a zjistil, že tam má přilepené bankovky v celkové hodnotě tisíc dolarů. „Moji rodiče nedůvěřují bankám,“ vysvětlil chlapec bizarně.

A další a další lidé se srocovali před bankami a požadovali své peníze.

Bohatí občané se v malých městech sdružovali, aby ohrožené banky udrželi při životě. Někdy to šlo tak daleko, že se za ně zaručili svými majetky. Tím je zachránili od nájezdu vyděšených klientů.

Vznikaly výbory dobrovolníků, které držely celonoční hlídky u telefonů, kdyby bylo třeba bankám půjčit peníze. Ženy byly připraveny přispět svými šperky.

Banky často potřebovaly jen krátkou dobu na to, aby si opatřily další hotovost, ale nechtěly žádat o čas ze strachu, že by se zpráva

rozlétla městem a všichni vkladatelé by se seběhli jako hyeny k raněné gazele.

Tohle se muselo nějak vyřešit. V roce 1932 několik států vyhlásilo v takovém případě moratorium, ale guvernér Louisiany Oscar Allen byl kreativnější. Když se do potíží dostala jedna banka v New Orleansu, podržel ji o den déle nad vodou tím, že na 5. únor 1933 vyhlásil státní svátek, což zdůvodnil fantasticky: „Je to na paměť přerušení diplomatických styků mezi Spojenými státy a Německem.“

Svátek, při němž se banky zavrou: to byla myšlenka, která se měla uplatnit v celoamerickém měřítku. Záchrané kolo bylo na světě.

Ale ještě se měly stát závažné věci.

Právě v únoru se octly v ohrožení velké banky. Nejhůře na tom byl Detroit, nedávno hrdé srdce automobilového průmyslu, předobraz nové Ameriky. Nyní však město mlelo z posledního. Nezaměstnaní dělníci automobilek neměli na nájem, tudíž majitelé domů neměli z čeho platit městu daně. Proto město nemělo na vyplácení podpor. Nemohlo si půjčit ani od bank, které už také neměly peníze.

Když byly zastaveny dodávky vody v bytech neplatičů, ukázalo se, že je jich tolik, že školy ráno nechávaly povinně sprchovat rovnou všechny žáky.

Město už nemělo peníze tři týdny, takže městští zaměstnanci při práci omdlávali hladem, přestože měli v peněženkách šeky s výplatou. Nemohli si je ale nikde vybrat.

Farmáři z okolí by jindy mohli posílat do města mléko na dluh, ale to nebylo. Zdroj vyschl. Farmáři si totiž v žádné bance nemohli vzít úvěr na nákup píce.

Peníze zmizely. Ve dvanácti státech guvernéři vyhlásili bankovní prázdniny. Nápad kolegy Allena se začal uplatňovat, ale tu největší roli měl teprve před sebou.

Amerika nutně potřebovala finanční záplatu. Během tří únoro- vých týdnů zmizela miliarda dolarů ve zlatě, zatímco byla vytištěna nová miliarda na papíře. Pořád to bylo málo.

Bankéři horečně vymýšleli nějaký systém poukázek, který by obíhal místo peněz. Newyorská tiskárna American Bank Note

Company, která obvykle tiskla peníze pro jihoamerické státy, tajně vyráběla miliony certifikátů, které by mohly být přinejhorším použity. Tiskárna ve městě Rochester současně tiskla speciální poukázky v celkové výši mnoha desítek milionů. Zatím je znehodnocoval nápis „Neplatné“, ale ten by se dal v případě nejvyšší nouze rychle odstranit.

Všechny tyto akce byly tajné, protože pokud by se to dozvěděla veřejnost, vypukla by panika.

Příští dny vypadaly hroživě. V iowském městečku Clark Lake farmáři raději používali kukuřici jako topivo, než aby za ni dostávali peněžní poukázky, které považovali za bezcenné. V Baltimore hnily potraviny přímo v nákladních vagónech. Protože nebyla hotovost, nemohl je nikdo koupit. Němečtí přistěhovalci v New Yorku, kteří si pamatovali zhroucení německé marky po roce 1918, začali hromadit zásoby.

Amerika v podstatě bankrotovala.

Jen za poslední týden prezidentství Herberta Hoovera lidé vybrali neuvěřitelných 250 milionů dolarů ve zlatě. Federální rezervní banka již neměla dostatek zlata, aby kryla měnu. Státu už chybělo tolik peněz, že neměl čím platit svůj chod. Také mu scházelo 700 milionů, které měl splatit do dvou týdnů.

Vypadalo to, že zemi zachvátí anarchie. V Detroitu a mnoha dalších městech se úplně zastavila pomoc nezaměstnaným. Ve wisconsinském městě Kenosha lidé bez prostředků obklíčili radnici a požadovali pomoc, zatímco uvnitř osmačtyřicet hodin zasedali radní. V St. Louis policie podobnou akci rozehnala. Komunisté organizovali „hladové pochody“ k radnicím a státním parlamentům v šesti státech. Lidé se báli nepokojů a povstání.

Problémem bylo, že místní úřady paralyzoval nedostatek peněz. Boston nemohl platit své policisty celé měsíce, a tak tamní banky zorganizovaly ze svých zaměstnanců bezpečnostní službu, která hlídala zbývající zásoby zlata a peněz.

Někde lidé v panice útočili na banky a snažili se je vyloupit. Miliony dolarů, o nichž se vědělo, že je Američané mají v matracích, lákaly zloděje. Majitelé obchodů nosili své pokladny na noc na policejní stanice.

Pak přišla sobota 4. března 1933, den inaugurace nového prezidenta Franklina Delano Roosevelta. Důležitější však bylo, že brzy ráno byly po celé zemi vyhlášeny bankovní prázdniny i pro státy, kde banky měly dosud otevřeno. V Americe nebyla jediná banka, která by pracovala.

Úhybný manévř guvernéra Allena sehrál svoji historickou úlohu.

Mnozí Američané byli zděšeni, protože banky byly základní součástí amerického systému svobodné ekonomiky, která dávala nezávislost lidem. Teď to vnímali jako začátek diktatury. „Seděl jsem u snídaně, když zadními dveřmi vešel otec. Vlastně se jen ploužil a jeho tvář, z níž vždycky zářila radost ze života, byla popelavá,“ vzpomínal po letech Ted Hinckley, jehož otec byl bohatým právníkem v kalifornské Pasadeně. „Jeho oči byly naplněné strachem. Matka vstala, ale než mohla říct jediné slovo, zachroptěl: ‚Zavřeli banky‘.“

Hodně lidí mělo obavy o demokracii. Někteří prorokovali nepokoje a revoluci. Jiní čekali přesný opak. „Myslíte si snad, že až banky zavřou, polezou lidi na palmy a budou po sobě házet kokosy?“ ptal se ironicky profesor psychologie z univerzity Yale Edward Robinson svých vyděšených přátel. „Odvážím se předpovědět, co přesně se stane. Každý bude cítit úlevu. Bude to něco na způsob národního svátku.“ Měl pravdu.

Bankovní prázdniny vyvolaly u lidí stejnou reakci, jakou by u dětí vyvolala zpráva, že právě vyhořela škola. Herec Will Rogers shledal „národ sjednocený a šťastný, spojený stejným problémem“. Antropoložka Ruth Benedictová zaznamenala „velkou dávku radosti“. Novinářka Mary Vorseová pozorovala dokonce euforii, kterou připsala „pocitu úlevy, že to nejhorší je za námi“.

A zbrusu nový ministr financí Woodin druhý den oznámil dobrou zprávu: „Jsme na dně,“ řekl reportérům. „Už nemůžeme padnout hlouběji.“ Amerika kvůli tomu málem jásala. Po čtyři hrozná roky si dělala starosti o peníze. A teď, když nebyly, všichni se octli na jedné lodi. „Lidé se šeky mají nyní stejně peněz jako lidé bez šeků,“ smál se jeden rozhlasový bavič.

Bohatí i chudí najednou čelili stejnému světu bez hotovosti v kapse. Bleskurychlý průzkum ukázal, že průměrná rodina měla

k dispozici osmnáct dolarů a třiadvacet centů. Nebylo to málo. V té době za to byl měsíční nájem dobrého bytu, kabát, jídelní souprava pro šest lidí anebo měsíční plat služky.

Když přišlo pondělí, nastal problém, jak se dostat do práce. Lidé sice vytáhli z matrací větší bankovky, které tam schovávali, ale průvodčím brzy došly drobné. Majitelé obchodů to ráno rychle začali rozlišovat mezi svými zákazníky a vykuky, kteří si přišli koupit žvýkačku se stodolarovkou.

John Rockefeller si musel půjčit dolar od svého nosiče golfových holí, protože neměl drobné. V New Yorku, jak psal dobový tisk, zůstal jeden bohatý džentlmen bez prostředků, přestože měl jednu pětisetdolarovou bankovku a tři stodolarové. Nebylo, kde by si je rozměnil. A tak na vlastní kůži ochutnal život bezdomovců: když pod zapuštěnou kovovou rohoží u vstupu do metra objevil pěticent, nalepil si na konec hole žvýkačku a minci opatrně vytáhl, aby měl na jízdné. V jiných městech cestující jednoduše nasedli bez placení do autobusů a řidiči si jich nevšíмали.

Protože všichni byli na stejné lodi, věřili si. Téměř všude přijímali bez řeči narychlo sepsané dlužní úpisy. Jeden právník s poctivou tváří takhle projel železnicí napříč Amerikou. Všude byla dobrá vůle. Když město Detroit požádalo blízkého Rooseveltova spolupracovníka Berleho, aby jim nějak zajistil peníze na uhlí pro vymrzlou nemocnici, ten rovnou zavolal předsedovi správní rady North American Coal Company. Muž byla samá ochota: „Buď to vy, noví chlapi ve Washingtonu, dáte do pořádku, a my tudíž dostaneme za placeno. Anebo ne, a v tom případě stejně to uhlí nikomu neprospěje, když bude jen tak ležet ve skladišti.“

Lidé dělali všechno možné, aby normálně fungovali. Jako platidlo používali známky na telefon, kanadské a mexické bankovky. Manžel v New Yorku vypsál své manželce pětaticet jednodolarových šeků. Jeden hotel vyslal posílky do okolních kostelů. Ředitel měl chytrý nápad: lidé včera při mších dávali dary do kasiček, tak budou všude mít dost mincí, za něž duchovní rádi vezmou bankovky. Posílky ale čekalo překvapení. Věřící dávali do kostelních kasiček hlavně šeky.



V Atlantě si jeden taxikář nechal zaplatit poštovními známkami. Státní správa v Massachusetts se připravovala platit zaměstnance palivem a jídlem. Majitelka nevěstince v Providence na Rhode Islandu rozšířila zprávu, že místo peněz přijímá i cenné staré knihy s dobrou vazbou.

Protože v tom byli namočení všichni, byli solidární a snažili se pomoci. Společnost Corn Products dodala vlastní peníze do pobočky banky Argo poblíž Chicaga, kde měli vklady její zaměstnanci. Tím pobočku zachránila před krachem a vklady zaměstnanců před zmizením. Banka Marshall and Isley z Millwaukee, která měla téměř všechny své závazky pokryté hotovostí a nemusela se bát případného nájezdu střadatelů, vrátila poslední dodávku několika milionů zpět Federální rezervní bance. Důvod: budou víc prospěšné nějaké jiné – slabší – bance.

Děly se vůbec podivné věci. Soudci přitvrdili vůči pašerákům alkoholu a dávali jim vyšší tresty než obvykle. Případalo jim totiž nefér, že jsou na tom v těch dnech lépe než poctiví Američané,

protože mají spoustu hotovosti. Guvernér Kalifornie odložil popravu odsouzeného vraha, protože si nebyl jistý, jestli je správné popravovat v době svátku, byť by to byl jen svátek bankovní. Naopak v newyorské státní věznici odložili propuštění vězňů, protože by si na svobodě nemohli vyměnit své šeky.

Lidem se tyhle zprávy líbily. Potvrzovaly, že svět je vzhůru nohama.

Mezitím se však odehrávalo něco, co mělo vrátit svět zpátky do normální polohy. Do bank vyrazily skupiny kontrolorů s úkolem pořádně je proklepat a zjistit, které jsou zdravé a které ne. – Během několika dnů mohly banky „pootevřít“ a umožnit proplácení pomocí chudým. Mohly také rozměňovat peníze a brát dolary, které by si někdo chtěl uložit. To poslední ale znělo jako vtip.

Ale 12. března vystoupil v rozhlase poprvé prezident Roosevelt. Byl to první z jeho „hovorů od krbu“. Vysvětlil Americe, že následující den otevrou první banky, na které se mohou spolehnout. „Je bezpečnější mít peníze v nich než doma v pod matrací,“ řekl.

Amerika nevěřila bankéřům, ale věřila Rooseveltovi.

Druhý den stály před znovuotevřenými bankami řady lidí. Drtivá většina z nich už nechtěla vybírat. Přinášela peníze, aby je zase uložila.

To byl bod obratu.

„Zdravotními prohlídkami“ prošla v pořádku jen polovina z dvaceti tisíc bank. Tisíc bank bylo uzavřeno navždy a u zbytku se to mělo teprve ukázat. Dostaly dohlázeatele, kteří je měli přivést do dobré kondice.

Ale tenhle happyend má úžasnou pointu.

Teprve po letech se ukázalo, že samozřejmě nebylo v silách státu prověřit důkladně všechny banky. Neexistovalo ani žádné měřítko, podle něhož se mělo rozhodovat, kterou banku zavřít a kterou nechat žít. Děly se tak věci, které by Američany asi moc neuklidnily.

Například všechny kalifornské banky byly tak špatné, že podle revizorů nemohla být otevřena ani jedna z nich. „Cože, to myslíte vážně?“ ptal se ministr financí Woodin. „Musíme je otevřít už jen proto, že Kalifornie musí mít banky.“

Obnovená důvěra lidí pro ně byla jako masáž srdce a nakonec přežily.

Jinde zase kontroloři vlastně ani nic nekontrolovali, jen se zavřeli na několik hodin formálně uvnitř a pak ohlásili, že je všechno v pořádku.

Nejbizarnějším případem ale byla banka, která na tom byla tak špatně, že ji opustilo i její vedení. Administrativní chybou byla také otevřena a v novém ovzduší bez potíží přežila.

Kouzlo fungovalo.



RODINNÉ TRABLE MR. PATTERSONA

Dobrý den, pojd'te dál. To je Mr. Patterson, propuštěný úředník, sedmačtyřicet let. Rok a půl na podpoře. Chová se tiše až nesměle. A tady je paní Pattersonová... Hezká! Třiačtyřicet, drobná, pěkně tvarovaná postava, stále velmi atraktivní. Neřekli byste, že má už osmnáctiletou dceru.

Mr. Patterson má problém. Přestali ho doma brát vážně. Je páté kolo od vozu. „Když jí řeknu, že bych chtěl víc lásky,“ pomáhá si diplomatickým opisem, „prostě se rozčílí.“

Mr. Patterson si někdy říká, že by to měl zabalit a zmizet jim z cesty. Je pro ženu a dceru přítěží.

Podobně to udělaly statisíce Američanů. Říkalo se tomu „rozvod chudého muže“. Nezaměstnaní otcové rodin nezvládli změnu svého postavení a jednoho dne odešli, protože se styděli stejně jako pan Patterson. Jelikož přišel o svou roli živitele, ztratila k němu manželka respekt a on sám k sobě vlastně také.

Když si chce koupit cigarety, musí poprosit dceru, která má příjem, nad nímž by ještě před dvěma roky skoro ohrnoval nos. Celkem osmnáct dolarů a padesát centů. On bral čtyřicet týdně.

Jeho autorita se vypařila. Je protestant, manželka katolička a celý život musel proti její vůli prosazovat, aby dcera chodila do protestantského kostela. Teď už chodí do katolického. „Nemohl jsem manželce vzdorovat,“ říká.

Pattersonovi patří k desítkám rodin, s nimiž během krize hovořila socioložka Mirra Komarovsky. Její závěry byly šokující, protože se ukázalo, že krize ničí muže mnohem víc než ženy. Téměř polovina měla akutní obavu, že „nedostojí tradičnímu ideálu nadřazené mužské sebejistoty, rozhodnosti, odhodlanosti, nezávislosti, agresivity a stability tváří v tvář stresu“.

Přesto ještě dnes zůstává dramatický dopad nezaměstnanosti na psychiku muže a jeho roli v rodině téměř nepopsanou kapitolou.

Odskočme si nyní na okamžik na druhou stranu Atlantiku.



Co udělá s mužským sebevědomím ztráta práce, popsali ve 30. letech čtyři Poláci.

„Hledám práci. Servilně se předkláním. Ptám se, prosím. Ponižuju se a ztrácím sebeúctu. Stalo se ze mě zvířátko, zkrotlé zvířátko vyloučené ze společnosti.“

„Život ze mě udělal zbabělce. Občas bych se chtěl před světem pokorně uklonit a poprosit: Kup mě! Kup mě! Pak mě spaluje hanba.“

„Jsem podivně zlomený. Hlad člověka zlomí a pokořuje. Napřímím se, vypnu ramena a zatáhnu břicho. Nikdo nesmí poznat, jak jsem na tom.“

„Jak těžké a ponižující je nést nálepku nezaměstnaného. Když jdu ven, klopím oči, protože se cítím méněcenný. Instinktivně se vyhýbám setkáním se známými. Když se potkáme, zdraví mě jinak. Už mi nenabízejí cigaretu a zdá se mi, že jejich oči říkají: Nemáš žádnou cenu, protože nepracuješ.“

Podobně se chová i Mr. Patterson. Nikam nechodí, a to, že nemá práci, považuje za svoje osobní selhání.

Typicky mužský postoj. Muž neplní svoji základní funkci, proto se cítí degradovaný a zneuctěný. Nemá vlastně žádný cíl, je zbytečný. Propadá se kamsi dolů a je závislý na jiných. „Než bych si říkal o peníze na jízdenku, radši půjdu pěšky,“ říká Patterson, přestože dcera by mu ji ráda koupila.

A podobně se chovali i ostatní muži, s nimiž Mirra Komarovsky hovořila. Situaci totiž komplikovalo, že v mnoha rodinách převzala roli živitele žena. Muži byli propuštěni, zatímco ženy si místa udržely, protože byly mnohem levnější. Šedesátiletý pan Adams jen sleduje, jak si teď jeho žena dělá, co chce. Když se rozhodne koupit nějaký kus nábytku, ani se neobtěžuje mu to oznámit. „Když něco namítám, řekne, že jsou to její peníze a ne moje.“

Pak dodá: „Jak peníze utečou oknem, zmizí i láska. Muž bez práce není muž.“

Někde to neplatí. Někde se naopak rodina semkla a hodně jí pomohlo i to, že otec měl čas na to, aby se věnoval dětem.

Ale spousta rodin neprožívala zrovna dobré časy. Muži byli podráždění, ženy je sekýrovaly – anebo si to muži aspoň mysleli. U Pattersonů je to dobře patrné. Zatímco on v noci nespí,

převaluje se a přemýšlí, že je pro manželku a dceru zátěž, ona říká: „Necítíme krizi tak strašlivě, ani jsme nemuseli změnit životní styl. Jediné, co se změnilo, je manžel. Je podrážděný a těžko se s ním vychází. Nic ho nezajímá, nemluví o ničem jiném než o tom, jak ho štve, že nemá práci. Ale my si chceme s dcerou doma odpočinout a přijít na jiné myšlenky.“

Jenže to je právě to, co Pattersonovi vadí. Když jsou ženy veselé, nemůže to vystát. Popadne klobouk a vyrazí na hodinku ven. Kráčí ostře, aby to ze sebe dostal. Tohle předtím nikdy nedělal.

Někde to bývá ještě horší. Newyorský psychiatr Nathan Ackerman si zajel mezi nezaměstnané do Pensylvánie. „Postávali na nárožích a dodávali si vzájemně útěchu. Nechtělo se jim domů. Jako by byli nějak označeni, jako by to byla jejich chyba, že jsou bez práce. Bylo vidět, že muž bez práce tam byl cosi jako líný budižkničemu.“

A autorita mužů, kteří selhali jako živitelé, mizela. Něco se dělo. Hlavou rodiny přestával být otec a nahradila ho matka, protože možná na rozdíl od něj vydělávala, ale v každém případě se pořád starala.

„Okamžik vykleštění“ zachytil John Steinbeck ve slavné scéně *Hroznů hněvu*, v níž popisuje konflikt v rodině Joadů:

„Pojedem teda ráno,“ řekla máma. Táta si odfrkl: „Vypadá to, jako že se časy změnily,“ řekl kousavě. „Mně se zdá, že teďko to říkaj ženský. Vypadá to, jako že přišel čas, abych vyndal hůl a někoho zmlátil.“

Na to máma: „...ty neplníš svůj oukol, abys buďto pracoval, nebo přemejšlel. Dybys to dělal, ženský by chodily kolem tebe po špičkách. Ale tejkon? Jen si vyndej hůl – nezmlátíš žádnou ženskou. To nebude bití – to bude pranice, protože já jsem si taky nachystala hůl.“

Táta se v rozpacích zašklebil. „Těm děckům neprospěje, dyž musej poslouchat takový řeči.“

„Postarej se, aby měly v žaludku slaninu, než budeš něco po-
vidat o tom, co jim prospěje nebo neprospěje,“ odsekla máma.



Spousta mužů v těch dobách dopadla jako táta Joad. Krize je připravila nejdřív o živobytí, pak o postavení hlavy rodiny a pocit mužnosti. Existovali však také muži, kteří si manželství nemohli ani vyzkoušet.

Doba lásce nepřála. Třeba lásce hasiče Axela Andersona, který si měl už už brát učitelku Ritu Coatesovou. Ale městská rada náhle rozhodla, že obojí, tedy zároveň práci i Axela, Rita mít nemůže. Musí si vybrat.

Stalo se to ve městě Lynn ve státě Massachusetts. Ale totéž se odehrávalo v nespočetných městech napříč Amerikou. Aby radní umožnili mužům pracovat, dostaly po svatbě automaticky výpověď ženy, které radnice platila stejně jako učitelku Coatesovou.

„Tohle rozhodnutí mě odsuzuje k tomu, aby ze mě byla stará panna,“ reptala Rita Coatesová. „Nemám na výběr, protože jinak bych musela opustit staré rodiče, kteří jsou na mě úplně závislí.“

Rita a Axel se možná vzali později, možná také ne. V tom druhém případě by byli jedním z 300 000 párů, které krize připravila o šanci uzavřít manželství. Dalších 500 000 mileneckých párů muselo čekat na lepší časy.

Problémem byly samozřejmě peníze. Manželství bylo oporou, ale palčivá otázka té doby zněla, zda se ženit, když berete patnáct dolarů týdně. Mnozí proto čekali a čekali, takže nevěsty i zeničové byli starší než páry, které se braly v minulém desetiletí.

Dívky se bály čekání. Vzpomene si na ni ještě snoubenec, až bude víc vydělávat, nebo si vezme nějakou mladší?

Hovořilo se o vzniku „staropanenské generace“, ale náhle se ukázalo, že žít sama a bez prstýnku už není pro mladou ženu ostuda. Dívky to zvažovaly jako normální možnost. Bestsellerem se stala kniha *Jak žít sama a libovat si v tom*.

Když už se mladí lidé brali, bylo to častěji z praktických důvodů než z lásky. Partneři se mohli vzájemně podporovat a byli víc přátelé než milenci. „Říká se, že by se lidé neměli brát, když nemají práci, ale my jsme to zkusili,“ začínaly typické dopisy čtenářů v časopise *The Atlantic Monthly* v rubrice „Pod třicet“. Zdálo se, že mladé páry spolu tráví mnohem víc času než generace před tím i potom, ale tahle každodenní blízkost byla jalová.

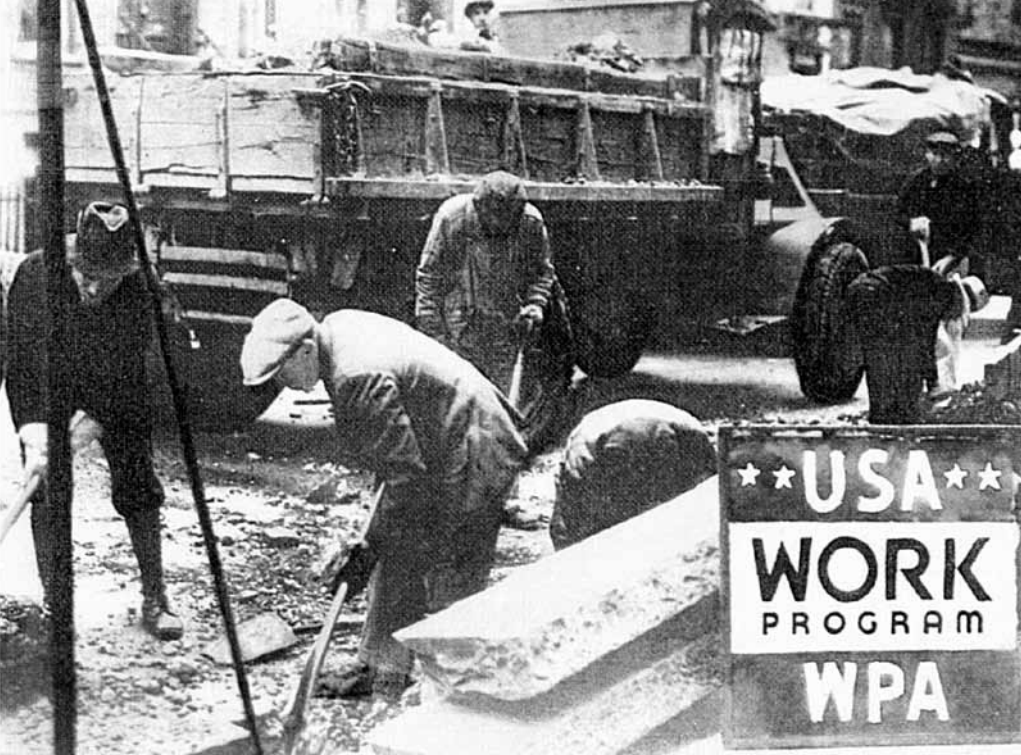
Nerodily se děti.

Za ideální model pro zlé časy bylo považováno bezdětné manželství spíše kamarádkého stříhu. Jako by spolu žili dva skauti...

Těhotenství bylo považováno za manželskou havárii. „Když se ženy vrátily od lékaře s tím, že jsou v jiném stavu,“ vzpomínala spisovatelka Caroline Birdová, „první otázka, kterou často slyšely od partnerů, zněla, jestli s tím něco udělají.“

Mít děti, to nebylo v módě. Nebylo to praktické a pro mnohé ani morální. Mladí lidé vážně debatovali o tom, jestli vůbec mají právo přivádět děti na svět, kde je možná čeká hladovění.

„Měla jsem první dítě v roce 1935. Jedna žena, která byla těhotná ve stejné době jako já, brala celou situaci jako nešťastnou náhodu a tajila to jako nějakou pohanu,“ napsala Birdová. „Nebylo to tehdy nic zvláštního. Mateřské šaty byly volně střižené ne kvůli pohodlí, ale aby skrývaly vaše tajemství,“ tvrdily reklamy.“



Proti dětem se spiklo všechno. „Bude se smát i tehdy, až vyroste a bude potřebovat práci?“, ptal se reklamní plakát jedné pojišťovny, na němž bylo culící se mimino. Všude se mluvilo o tom, kolik bude dítě stát, na kolik přijdou rovnátka a na kolik vzdělání. Porod byl brán jako očištěc a lékaři varovali matky, že kojení jim zkazí figuru.

Ted' to všechno podtrhneme a sečteme. Tady je výsledek: krize připravila Ameriku o tři miliony dětí. Spočítá se to jednoduše. V době krize se narodilo o tři miliony malých Američanů méně, než kdyby se rodili ve stejném množství jako koncem předchozího desetiletí.

Pokles byl tak dramatický, že v nejhorších letech přišlo na svět tak málo dětí, až hrozilo, že Američanů bude jednou ubývat.

Navíc mnoho mužů nebylo ve stavu, kdy by mohlo ehm... děti dělat.

SEX V ČASE CHOLERY

„Manžel je sklíčený a nešťastný. Život je hrozný,“ řekla jedna Kalifornanka, která si dělala obavy o svého nezaměstnaného muže a přiznala, že často jedinou formou terapie, kterou mu může ulevit, je sex. „Pořád se musím starat o to, aby se z toho nezbláznil. A mnohokrát je tohle jediná výpomoc, která je po ruce.“

Vypadá to úplně přirozeně. Muži zůstávali doma a ženy také, tak měli na sebe a postel celé dny. Sex byl příležitost, jak se na chvíli rozptýlit a zapomenout na starosti za dveřmi ložnice.

Většinou to však bylo přesně naopak. Příčinou bylo to, že manželé byli bez práce.

Existenční starosti nezaměstnaných a stres zaměstnaných, kteří se celé roky báli, že o místo přijdou, fungovaly spolu s nejistou budoucností jako nejlepší antikoncepce.

Lidé měli jiné starosti než sex. A muži, kteří přišli o práci, nebo se o ni jenom báli, ztráceli část své mužnosti. Dnes to zní přehnaně, ale 30. léta byla ještě dobou tradičního modelu: muž zabezpečuje rodinu a žena se zato stará přes den o děti a večer v posteli o muže. Je to jeho nárok. Protože přestala platit první část tohoto manželského pravidla, mnohé ženy se rozhodly, že neplatí ani ta druhá.

„Když už nás neživí, nemusím s ním mít sex,“ řekla bez obalu jedna žena americké socioložce Eli Ginsburgové. Stejný závěr si udělal psychiatr Nathan Ackerman při rozhovorech v hornických rodinách v Pensylvánii: „Ženy trestaly nezaměstnané muže za to, že nepřinesli domů špek, odpíráním sexu.“

Bylo to celkem časté rozhodnutí. Jiný výzkum dochází k závěru, že v mnoha rodinách nezaměstnaných mužů sex prakticky ustal.

Někdy to přišlo jen jakoby samo od sebe. „Vlastně nevím, proč jsem přestala mít radost ze sexu se svým mužem,“ prohlásila jiná žena. „Ale už nemám zájem a jsem ráda, že si mě moc nevšímá.“

Další to jen potvrzovala. „Kdysi jsem to měla ráda. To už ale není pravda. Koukám na něj dneska jinýma očima.“

WORLD'S FAIR

CHICAGO



MAY 27
to
NOV. 1
1933

Travel
SPECIAL REDUCED
RAIL FARES

**CANADIAN
PACIFIC**

FAST CONVENIENT
TRAIN SERVICE

Někdy byl na vině muž. Když pozbyl schopnost postarat se o rodinu, cítil se jako vykastrovaný.

Celkově to byl ostrý stříh za požitkářskými a bezstarostnými 20. léty, kdy uvolněný vztah k sexu byl pro novou generaci dokladem její modernosti, byť se často projevoval jen slovně. Ale krize tento postoj změnila téměř přes noc. Sex už nebyl výrazem generační změny. Mladí lidé teď chtěli mít především pevné citové pouto. Svět byl divoké místo a oni toužili po bezpečném útočišti, které si nemohli dovolit. Moralisty z toho obcházela hrůza. Jak se ti mladí lidé vybijí, když neuléhají na manželské lože? Americká asociace ředitelů škol varovala, že důsledkem krize bude „nárůst masturbace, utajovaných poměrů, prostituce a homosexuality“. Přední duchovní všech tří hlavních amerických vyznání – protestantství, katolictví a židovství – se vzácně shodli aspoň pokud šlo o sex: krize tlačí mladé ženy přímo do osidel prostituce nebo přinejmenším k povoláním, jež se pohybují na samé její hraně.

Ještě horší riziko však představovali mladí muži. Ozývaly se vážně míněné hlasy, že vznikající armáda mladých neukotvených a neukojených mužů může přivodit vlnu znásilňování, nepokojů, a dokonce revoluci.

Ale čert zřejmě v těch let spal. Nestalo se nic. Výrazně se nezvýšil ani počet žen donucených nouzí šlapat chodník. Objevovala se vysvětlení, že profesionální prostitutky si pohlídaly své rajony, aby jim amatérky nekazily obchody. Ale obecnější pravda zřejmě tkví v tom, že lidé sice mohou upadnout do bídy, ale nemusí se proto chovat jako zvířata.

Testosteron, vzpurnost ani chtíč rozhodně mladé muže do ulic nevyháněly. Naopak. K tomu, aby podnikali nezávazné sexuální výboje, jim scházela sebedůvěra i peníze. „Bojím se, že jsem příliš hubený,“ zněla tehdy nečekaně často obava, která působí dnes téměř absurdně.

Pro mladíka, který neměl práci, představovaly dívky past. Při chození s některou z nich utrácel peníze, dokonce i když si dívky platily za sebe. Sex už působil skoro jako hrozba. „Možná to zní dětinsky,“ řekl jakýsi mladík při jednom z výzkumů, „ale držím se



od dívek co nejdál, protože se bojím, že bych se mohl zamilovat a tím bych věci ještě zhoršil.“

Dobře to zapadalo do zpomalené a nejisté doby. Jenže pak se stalo několik věcí, které ukázaly 30. léta v úplně jiném světle.

V roce 1933 prezident Roosevelt otvíral v Chicagu Světovou výstavu, která byla věnována „století pokroku“. Bylo tam všechno. Amerika chtěla ukázat, že krize nezlomí lidského ducha a podnikavost. Na výstavu se přijelo podívat neuvěřitelných téměř čtyřicet milionů návštěvníků, kteří zaplavili Palác vědy a další pavilony demonstrující, jak věda a člověk přispívají k rozvoji lidstva. Mělo to být povzbuzení. Byl tam ovšem i mayský chrám nebo trpasličí vesničky pro děti.

Absolutně největší úspěch však sklidila Sally Randová. Blondýna, která tančila nahá a skrývala se jen pavími pery a velkým zářícím balonem. „Vedla jsem zoufalý život, dokud jsem nezačala sundávat kalhotky,“ komentovala po později.

„Sundané kalhotky“ měly úplně nejvyšší návštěvnost.

Najednou to vypadalo, že největším symbolem století pokroku je nahota. A tenhle typ vzrušení měl nepochybně sílu.

Amerika právě toužila po úniku z každodenní bezútěšnosti.

Zjistila, že krize může zamávat se sexem úplně stejně jako éra prosperity.

Změna se brzy začala potvrzovat. Lidé začínali brát sex jako jednu z mála stránek svých životů, které mají sami opravdu pod kontrolou a která jim zajistí chvilku štěstí.

Pak přišla studie, která otřásla Amerikou. Jen čtrnáct procent mladých mužů, kteří se ženili v době krize, vstupovalo do manželství jako panicové. V generaci jejich otců to byla celá polovina. Velmi podobné to bylo mezi dívkami. Více než dvě třetiny nevěst, které se narodily po roce 1910, ztratily věneček dřív, než si nasadily svatební závoj. Jejich maminky byly mnohem opatrnější. K oltáři šlo téměř devadesát procent z nich jako panny.

Brzy přišel další náraz. Nejen dospělí si užívají. Děti také.

Ráno 6. června 1938 vyšel časopis *Life* se skutečnou „bombou“; přinesl výsledky průzkumu, který byl pořízen na 1 300 přípravkách a vysokých školách. Ukázal, že polovina studentů nižších ročníků

se už milovala. U studentek to byla každá čtvrtá. Chlapci začínali se sexem běžně už na střední škole, dívky si daly říci spíše až na univerzitě. Nikdo neměl přehnaný pocit, že společně strávená noc k něčemu zavazuje: třem čtvrtinám mladíků bylo srdečně jedno, jestli jejich budoucí manželka bude panna.

Tohle tempo bylo neuvěřitelné, zvláště když týdeník *Time* rok předtím s dávkou jízlivosti připomínal, že to není tak dávno, co ženský list *Ladies Home Journal* otiskl poprvé v úvodníku slovo „sex“ – a po vášnivých protestech čtenářek ze zapřisáhl, že už to nikdy nebude opakovat.

Ale to byla typická Amerika. Ve 30. letech se tam sice začalo psát o přednostech ženského orgasmu, ale současně filmové páry, které svedl scénář na jednu pohovku nebo lůžko, musely mít alespoň jednu nohu na podlaze. To proto, aby se nedalo říct, že jsou spolu v posteli.

A zatímco v Bostonu byl zakázán Boccaciův *Dekameron*, nejprodávanější knihou o sexu se stala příručka doporučující simultánní orgasmus. Mezi teorií a praxí však zela ještě značná mezera: velký průzkum Americe odhalil, že jedna třetina žen nikdy nebo jen zřídka dosáhla orgasmu a že je v zájmu mužů jim pomoci, protože ženy bez orgasmu se vyhýbají milování. Lékaři proto doporučovali, aby sex trval déle než sedm minut, ale na druhé straně zase uznávali, že i „při trvání delším než patnáct minut nesníží množství těchto žen o více než pět nebo šest procent“.

Přitom zjistili, že průměrná doba styku se opravdu prodlužuje. Muži narození po roce 1905 se mu věnovali o dvaatřicet procent déle než jejich otcové z generace narozené před rokem 1880.

Bylo jasné, že Amerika se snaží v sexu něco najít.

To vedlo ke zrodu kultury sexu a kultury o sexu. To druhé dorazilo dřív.

Nejvýznamnějším bitevním polem byl film. Když po začátku krize začalo chodit do kin mnohem méně diváků, puritáni tvrdili, že návštěvníky odrazuje přemíra obscénností na plátně.

Filmoví producenti si však pomysleli přesný opak a dali se do práce. Podařilo se jim to natolik, že v roce 1934 vyrazilo do ulic



Chicaga sedmdesát tisíc studentů s transparenty, na nichž bylo napsáno: „Vstupné na neslušné filmy je vstupné do pekla“.

Filmaři museli kapitulovat, protože katolíci hrozili bojkotem kin, což by Hollywood zruinovalo. Polibek na plátně se musel zkrátit ze čtyř vteřin na jeden a půl, bylo zakázáno mluvit o potratu, kojení, těhotenství a porodu. Dokonce i dojení bylo tabu a ve filmu se nesmělo mihnout ani kravské vemeno. Cenzoři chtěli vystříhat i scénu, při níž si Tarzan odnáší do doupěte svoji milovanou Jane – a to proto, že měla „šťastný výraz plný očekávání“. Příkladně odstranit záběr, kde novomanželka na svatební cestě leze příliš dychtivě na lehátko ve spacím voze, stejně jako okamžik, kdy King-Kong příliš lascivně strhává šaty ze své blondaté lásky.

Jenže pak do Hollywoodu dorazila Mae Westová, dobře tvarovaná newyorská herečka na prahu čtyřicítky, která své křivky uměla prodat. Nedala se, a noviny brzy zcela běžně oslavovaly její míry (92-65-92) jako zdravý návrat k bujnému ženství, aniž tušily, že její postavu tvaruje korzet.

Rozvíjel se však i jiný film. Ve skrytu se točilo porno. Tehdy se mu ovšem krotce říkalo mládenecké filmy. Děj většinou začínal tak, že poslíček, opravář či podomní obchodník zazvonil u dveří domku, kde bydlela opuštěná nebo neukojená žena.

Téma sexu se běžně objevovalo i na stáncích, kupodivu nejčastěji v komiksech, v nichž ženské hrdinky významně šetřily na oblečení. Zrodily se pánské časopisy, kde se objevovaly ženy ve spodním prádle. Ale největším trhákem byly zcela zvláštní osmistránkové komiksy, v nichž se mohly v nejintimnějším soukromí setkat skutečné i filmové postavy, takže Dick Tracy strhal šaty z Olivy, manželky Pepka námořníka, zatímco ten se odškodnil na některé z kreslených myší. Clark Gable takhle dostal Joan Crawfordovou, Fred Astaire Gingers Rogersovou a Mae West dostala samozřejmě všechny.

Tohle se dělo v době, kdy největší rozhlasové stanice jako NBC a CBS nechtěly dovolit, aby do jejich mikrofonů někdo řekl slovo syfilis.

Už to však bylo jen hájení ztracených pozic.

Toto je pouze náhled elektronické knihy. Zakoupení její plné verze je možné v elektronickém obchodě společnosti eReading.